

Norma lingvistică în discursul religios. Retorica smereniei

DE

Ioan DĂNILĂ

Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău

Dacă ar fi să imaginăm destinul *cuvîntului*, ar trebui să apelăm la binefacerile vizuale și ideatice ale unei clepsidre. Generatorii oricărui discurs sînt doi: unul sacru, venit din sfera Atotputernicului („La început a fost cuvîntul”), și unul laic, de natură științifică și propriu fiecărei comunități lingvistice. Înainte de tot și de toate, a existat voința divină de a ne făptui pe noi, oamenii, și a ne uni prin grai. Recunoaștem și urmăm marea judecată a Atotțiitorului asupra Pămîntului și a vieții pămîntenilor, prin vocea Sfîntului Ioan Teologul, „care a mărturisit cuvîntul lui Dumnezeu și mărturia lui Isus Hristos, cîte a văzut”¹. Din perspectivă laică, termenul se cere prelucrat etimologic. Saturat de utilizare, cuvîntul *cuvînt* aproape că s-a îndepărtat de intimitatea sa semantică. Puțini îl asociem cu radicalul latinesc *conventum*, iar de aici și mai puțini îl raportează la elementele alcătuitoare: *venio*, *-ire*, *veni*, *ventum* „a veni” și *con-* „împreună”. Sensul prim este „a se aduna”, urmat de „a întîlni (pe cineva), a se întîlni (cu cineva), spre a-i vorbi”, „a se potrivi (cu ceva), a corespunde (cu)” și „a fi convenit, a fi hotărît de comun acord”². Din aceeași familie lexicală fac parte *conveniens*, *-tis* (adj.) „(trăind) în bună înțelegere”, *convenienter* (adv.) „potrivit, conform”, *convenientia*, *-ae* (subst.) „acord perfect, armonie”, *conventio*, *-onis*, *conventus*, *-us* „întîlnire, adunare”, *conventum*, *-i* „învoială, înțelegere”³.

Faptul că îl găsim mai întîi în „Condicele Voronețean” este simptomatic pentru biografia termenului: manuscrisul din secolul al XVI-lea, alături de „Psaltirea Scheiană” (în care apare derivatul verbal *a cuvînta*) și „Psaltirea Voronețeană”, este un argument al dorinței creștinilor de a înțelege slujbele și textele religioase și, totodată, o mărturie a începuturilor limbii literare românești. În același context, cuvîntul devine sinonim cu „dreptate”, iar în alt plan echivalează cu „Dumnezeu” (în filozofia pl tonică) sau cu „Hristos, Fiul

¹ *Biblia sau Sfînta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982, p. 1394.

² Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura „Humanitas”, 2003, s.v.

³ Cf. *ibidem*.

lui Dumnezeu”, în religie⁴. Este reflexul adevărului din primele versete ale Evangheliei după Ioan: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (1.1.); „Acesta era întru început la Dumnezeu” (1.2.)⁵. Tocmai de aceea Sfânta Scriptură este identică cu sintagma „Cuvântul lui Dumnezeu”, iar izolat („Cuvântul”) desemnează persoana a doua a Sfintei Treimi⁶.

Ceea ce filozofii au încercat a generaliza prin simbioza viață-rațiune în relație cu limbajul⁷ a fost particularizat de filologi⁸, esești⁹ sau, artistic, de poeți¹⁰. Probabil aici este motivul abordării conceptului de normă lingvistică, la începuturi, într-o manieră permisivă, limba literară devenind „limba unui scriitor, traducător sau diortositor de texte”¹¹. Ulterior, s-au impus parametrii reductibili ai conceptului, ținând seama de adevărul că „limba deține atributul obiectivității, în vreme ce vorbirea, prin numărul infinit de variabile, este subiectivă”¹².

⁴ Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Micul dicționar academic*, A-C, București, Editura „Univers Enciclopedic”, 2001, s.v.

⁵ *Biblia...*, op. cit., p. 1204.

⁶ Dicționarele de specialitate explică termenul „cuvânt” reluând, în prima parte, accepția din DEX: „Unitate de bază a vocabularului, care asigură asocierea unui sens sau a unui complex de sensuri și a unui complex sonor” (Ion M. Stoian, *Dicționar religios*, București, Editura „Garamond”, 1994, s.v.). Altele îl încadrează în sintagma „Cuvântul lui Dumnezeu/Cuvântul Domnului” (lat. *Verbum Dei, Verbum Domini*). A doua sintagmă se rostește „la sfârșitul fiecărei lecturi biblice”, „iar credincioșii răspund <<Mulțumim lui Dumnezeu>>” (Ioan Tamaș, *Mic dicționar creștin catolic*, Iași, Editura „Sapientia”, 2001, s.v.).

⁷ Cf. Moisie Ignat, *Limbajul și cerințele unității ființă - cugetare*, în „Ethos” (Iași) – revistă de teorie a culturii, serie nouă, anul I, nr. 2, apr.-ian. 1990, p. 66.

⁸ „Puternic marcată – atât la nivelul conținutului, cât și la cel al formei - de amprenta poporului care o utilizează, limba își dezvoltă treptat un accentuat caracter comunitar” (Alexandru Gafton, *Elemente de istorie a limbii române*, Iași, Ed. „Restitutio”, 2001, p. 5).

⁹ „Celor vechi nu le era frică să afirme că adevărul se află în cuvinte” (Petru Ursache, *Etnosofia*, București, Editura „Paideia”, 2006, p. 245).

¹⁰ „Acolo, unde din uitare, încet/ce-am trăit odată se-nalță spre noi, [...]:/Acolo începe cuvântul, adevăratul;/tăcut, însemnătatea lui ne depășește” (Rainer Maria Rilke, *Versuri*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966, p. 368); „Prin ziduri înnegrite, prin izul umezelii./Al morții rece spirit se strecură-n tăcere;/Un singur glas îngână cuvintele de miere./Închise în tratajul străvechii evanghelii” (Mihai Eminescu, *Poezii*, Iași, Ed. „Junimea”, 1990, p. 525).

¹¹ Adina Chirilă, *Flexibilitatea ideii de normă în epoca veche a românei literare*, în „Limbă și literatură”, anul LI, vol. III-IV, 2006, p. 11.

¹² Ioan Dănilă, *Norma lingvistică, între știință și convenție*, Prefață la „Româna corectă”, București, Editura BIC ALL, 2005, p. 3.

Încălcarea normei, de orice fel ar fi aceasta, este considerată greșeală, care în plan religios capătă conotații speciale¹³, fiind considerată mai puțin gravă decât păcatul¹⁴. Aplicată la lucrările din orizontul tipăriturilor, dihotomia greșeală - păcat ar căpăta concretețe prin erorile de tipar/copiere/transcriere și, respectiv, prin acte deliberate ale celor responsabili de transmiterea informației prin scris. Primele ar trebui etichetate drept greșeli, pe când celelalte, păcate.

Textele vechi au ajuns la noi în forme uneori incontrollabile. Doar o activitate extrem de laborioasă ar putea depista inadvertențele¹⁵. Exemplificăm cu situațiile de utilizare a celui de-al doilea/treilea *i*. Ioan Bianu și Dan Simonescu, în *Bibliografia românească veche (1508-1830)*¹⁶, înregistrează într-o amplă erată absența articolului hotărât („între anii”, în loc de „între ani” – p.34), conform originalului. În secolul XVIII, multe scrieri consemnau cei doi *i* diferit – în hiat sau diftong: *mariū*, *Apostoliū*, *Cazaniile* etc. Acolo unde *i*-ul lipsește din original, cei doi bibliografi reproduc aiudoma: „Fii urmază glasului ascultării”; „Mării-sale lui Grigorie”, în loc de *Fiiū*, respectiv *Măriiū* (cu un *i* semivocalic final)¹⁷. Al. Rosetti atenționează asupra necesității de a lua în considerare raportul oralitate - scris: „...se știe că emițătorul (sau autorul) mesajului notează foneme, nu sunete, pe când receptorul (sau auditorul) mesajului notează sunetele pe care le-a auzit,

¹³ Greșelile sînt „cele mai mici și neînsemnate forme de derogare de la poruncile lui Dumnezeu, de la normele de conviețuire socială, de la legea morală” (Alexandru Stănculescu-Bârda, *Sfintele Taine și proverbele românești*, Bârda, Editura „Cuget românesc”, 2012, p. 15).

¹⁴ „Încălcarea cu deplină știință și cu voie liberă, prin gînd, cuvînt sau faptă, a legilor morale sau neîmplinirea unei legi morale; abatere de la o normă (religioasă)” (Ion M. Stoian, *op. cit.*, s.v.).

¹⁵ În capitolul dedicat unor „Observații asupra textului și limbi[i] *Psaltirii Hurmuzachi*” din „Istoria limbii române” (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986), Al. Rosetti se arată mirat de „numeroasele inconsecvențe și greșeli care pot fi relevate în textul *Psaltirii*” (p. 755). (Din păcate, lectorul/corectorul/redactorul responsabil al ediției definitive aparținînd reputatului lingvist nu a identificat eroarea de tipar din titlu – p. 753, rîndul 2 de sus –, deși la Cuprins titlul studiului are al doilea *i*: *limbii*.) Procesul de transliterare/traducere/copiere se caracteriza, atunci, sub zodia diletantismului, ceea ce creează dificultăți de interpretare pentru „cel mai vechi text românesc păstrat, scris cu slove chirilice” (circa 1491-1516), „devansînd astfel cu cîțiva ani *Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung* de la 1521” (Maria Stanciu-Istrate, *De la paleografia chirilică la scrierea cu litere latine*, în „Limbă și literatură”, anul LI, vol. III-IV, 2009, p. 25).

¹⁶ Tomul IV, Adăogiri și îndreptări, București, Editura „Socec”, 1944, *Errata*.

¹⁷ Cf. Ioan Bianu..., *op. cit.*, tom II, fasc. I, 1717-1750, București, Editura „Socec”, 1905, p. 418, 159.

interpretate potrivit propriului său sistem fonetic”¹⁸. În această primă grupă și-ar găsi loc și greșelile de traducere¹⁹. În categoria păcatelor trebuie așezate erorile intenționate, de la falsificarea unei semnături²⁰, a unui document²¹ pînă la modificarea conținutului unei/unor idei²².

Dintotdeauna cel ce a făcut public un text a fost marcat de responsabilitatea actului său, fie că era vorba de caligraf, fie de copist, fie – mai târziu – de tipograf. Sub presiunea sacralității derivate din conținutul ideatic al scrierilor religioase – în primul rînd al Bibliei –, aceștia îl ipostaziau pe cititorul încă neștiut în instanța de judecată capabilă de verdicte nemiloase în cazul încălcării normelor de comunicare. Într-o retorică a smereniei, ei se adresează receptorului cu formule reverențioase, din care nu lipsesc calificativele de identificare religioasă, menite a-i cîștiga indulgența:

1. „Dumnévoastră, pravoslavnici cititori, vă rugăm, unde veți afla în carté aciasta niscare alunecături și greșali, au dinu cuvinte, au dinu slove, au dinu greșala tipografului, au dinu tîlmăcitul e linei pre limbă rumânescă, nu huliți, nici nu ne puneți în ponos, nici nu blestemați, că unul Dumnezeu iaste făr de greșală, căci acum s-au tîlmăcitu aciastă carte și acum întîiu s-au dat în typariu. Și ori ce lucru care să dă întîi în typariu totu va să fie cîte o alunecare.

¹⁸ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 762. În literatură însă, „ceea ce constituie un defect al scrierii culte poate fi o virtute a oralității” (Petru Ursache, *Sadovenizînd, sadovenizînd...*, Iași, Ed. „Junimea”, 1994, pp. 85-86).

¹⁹ De exemplu, prima rugăciune din Taina Sfîntului Maslu a fost tradusă de mitropolitul Antim cu greșeli „cauzate nu doar de lipsa de atenție a acestuia, cît de originalul grecesc defectuos” (Ștefan-Teofil Grosu, *Prima rugăciune de la Sfîntul Maslu – dificultăți traductologice*, în „Teologie și viață”, serie nouă, anul XXII (LXXXVIII), nr. 9-12, sept.-dec. 2012, p. 176).

²⁰ Se vorbește, în lumea specialiștilor, de *autofalsificare* sau de *altrofalsificare* (cf. H. Stahl, *Grafologia*, București, Editura „Cartea Românească”, [1933], p. 6).

²¹ Colecția „Documenta Romaniae Historica” a Academiei Române semnaleză astfel de cazuri: „Textul acestui doc[ument] a fost ras și spălat, iar pergamentul [a fost] folosit, în sec. XVII, la scrierea, aproape rînd peste rînd, a actului fals cu aceeași dată” (Academia de Științe Sociale și Politice a R.S.R., Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași), *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. III (1487-1504), București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 244. Notă de subsol la un document emis la Suceava în anul 1493, reproduc lacunar.

²² Cel mai cunoscut caz este al interpolatorilor cronicii lui Grigore Ureche, între care, după Eustație Logofătul, a fost și Simion Dascălu. Acesta „a copiat-o, a amplificat-o și apoi, nu se știe cum, originalul lui Ureche a dispărut” (N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura „Minerva”, 1980, p. 272). Consecința e cunoscută – alterarea adevărului istoric.

Ci ertați și îndreptați, ca și pe Dumnévoastră să vă ȳarte Dumnezeu și să vă îndreptéze cătră cerésca împărăție, căriia părtași și noi rugămú să fiți. Aminú” (Cazaniile lui Ilie Miniat, București, 1742, trad. de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, 1905. Pasajele încheie, la pagina 267, tipăritura.);

2. „Tuturorú celorú ce v-ați învrednicitú cu luminaré minții a privi în oglinda darului, cu plecăciune mă rogú eu celú întunecatú la minte: ori ce greșalá veți aflá, sau dinú alunecaré minții, sau cu netocmiré cuvintelorú, sau cu nediorthosiré, sau ori în ce chipú, îndreptați cu duhulú blíndéțelorú, și pre mine celú ce m-amú ostenitú mă ertați, căci n-au cetitú íngerú, nici au diorthositú heruvimú, să nu fie greșitú; ci au cetitú ochi trupești și au scrisú mîná de tiná, și au diorthositú o minte întunecatá, măcará că lunecaré minții și neîntélegeré deplinú să laudá preste totú trupulú. Pentru aciasta ȳarași mă rogú tuturorú celora ce ați luatú dela Dumnezeu talantulú științei și alú ȳubirii de ostenélá, pentru cela ce au luminatú minté sfințilorú săi Apostoli a íntélege scripturi, și prinú-trínșii toatá lumé au luminatú, priimiți cu sufletésca dragoste și aciastá ostenélá a prostiei méle, precumú au priimitú Hs. cei doi filéri ai văduvei cei sárace, știindú că stápinulú viei priíméște pre celú de pre urmá ca și pre celú dintiú, și unuía adecá plátéște, ȳará pre altulú miluíaște, pre celú dinú tíú mîngíe, ȳará celui dupre urmá dáruíaște și nu pársésște pre nici unulú a eși lipsitú. Carele și pre mine neputinciosulú și nevrédneculú m-au íntáritú și m-au învrednicitú la acestú lucru dupá ínceputú de amú și isprávitú.

Alú tuturorú cu totulú plecatú, Iordache Stoicovicí Typ.”²³ (*Triod*, Rîmnic, 1761 – finalul celor 440 de pagini).

Cáldura mesajului, solida culturá biblicá, ingenuitatea tonului fac ca aceste post-texte să deviná normele de conduitá pentru toate timpurile. Íntr-o singurá frazá, Vasile Lupu relatase același adevár în „Pravila” sa: „Sá nu se uite că au scris mîná de lut, supusá greșelii!”²⁴ Așezatá drept moto al unei lucrári de informare, márturisirea nicidecum nu ímbie la o atitudine relaxatá în fața normei lingvistice, ci activeazá ideea că erorile sînt inerente și că emițătorul face și imposibilul pentru a le evita.

²³ Apud Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom II, fasc. I, *op. cit.*, p. 156.

²⁴ Apud Ilie Rad, *Cum se scrie un text științific. Disciplinele umaniste*, Iași, Ed. POLIROM, 2008, p. 95.